

На початку 20-х рр. у республіці працювали видавництва “Українське слово”, “Український прапор”, “Хліборобська Україна”, “Українська мо-лодь”, у 1919–1933 – “Українська накладня” Я.Орентштайна. Виходили часописи “Українське слово” (1921–23), “Український прапор” (1923–31), “Літопис” (1922–23), “Osteuropaische korrespondenz” (1926–30) за ред. З.Кузелі, “Ukrainischer Pressedienst” (Українська пресова служба).

Літ.: Руге В. Германия в 1917–1933 гг. – М., 1974; Драбкин Я.С. Ста-новление Веймарской республики. – М., 1978; Кулинич І.М. Українсько-німецькі історичні зв'язки. – К., 1969; Яріш В., Сулима М. Українці в Берліні, 1918–1945 рр. – Торонто, 1996; Газін В.П. Економіка і зовнішня політика Веймарської республіки (1925–1933 рр.): східноєвропейські ас-пекти. – Кам'янець–Подільський, 1999; Нариси з історії дипломатії Украї-ни. – К., 2001; Кривець Н.В. Дипломатичне представництво УНР в Німеч-чині (1919–1922 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і зна-хідки, 2002, вип.11; Мартинов А. Соціал–демократична партія у політич-ній історії Німеччини ХХ ст. – К., 2003; Політична історія України ХХ ст. Т.5. Українці за межами УРСР (1918–1940). – К., 2003.

Н.В.Кривець.

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ (Great Britain), Сполучене Королівство Вели-кої Британії та Північної Ірландії – держава, розташована на північному заході Європи на островах Велика Британія та північно-східній частині острова Ірландія і прилеглих островах. Територія 244,872 тис. кв. км. До складу В. Б. входять історично-географічні області: Англія, Уельс, Шот-ландія і Північна Ірландія.

Населення 61 млн. (2007 р.): англійці, шотландці, валлійці, ірландці, а також вихідці з колишніх британських колоній - країн Азії, Африки, Ка-рибського басейну. Більшість населення В.Б. належать до англіканської церкви, також є католики, пресвітеріани, мусульмани (головним чином сунніти). Столиця – м. Лондон. В.Б. – парламентська монархія. Глава дер-жави – король (королева), однак законодавча влада належить парламенту, а виконавча влада уряду. Королівська інституція зосереджується на пред-ставницьких функціях та є символом В.Б. Від 1952 р. королева В.Б. – Єли-завета II. Нижня палата парламенту – палата громад обирається на 5 років, з 1998 р. скасовано успадкування місць у верхній палаті лордів.

Найдавнішим населенням Британських островів були кельти. Назва “Британія” уперше зустрічається в Юлія Цезаря (55 р. до н.е.), який до-клав вирішальних зусиль для її завоювання. У 410 р. н.е. закінчилося во-лодарювання на Британських островах Римської імперії. Під час Великого переселення народів у середині 5 ст. Британію завоювали англосаксонські племена. У 6-7 ст. відбувалася християнізація англосаксів. У 7 ст. виникли ранньофеодальні королівства: Кент, Уессекс, Суссекс, Ессекс, Нортумб-

рія, Мерсія. За часів короля Уессексу Екберта в 829 англосакси вперше об'єдналися у єдине ранньофеодальне королівство. З 8 ст. починаються за-войовницькі походи вікінгів на Британські острови. Після перемоги у битві при Гастінгсі 1066 вікінги-нормани встановили свою владу над територією Британії. У 12 ст. виникають ремісницькі центри (цехи), розвивається торгівля з Фландрією (історична область Західної Європи у сучасній Бельгії). Однак у Британії не було соціального миру. Різними були інтереси королівської влади, аристократії, міського бюргерства та селян. За результатами громадянської війни 1263-1265 уперше в світі у Британії було скликано парламент. Становий британський парламент остаточно утвердився як інститут влади за короля Едуарда I (1272-1307). Тоді англійців об'єднало бажання завоювати Шотландію. Епідемія чуми 1348-1349 знову загострила соціальні протиріччя. У намаганні досягнути суспільної злагоди професор Оксфордського університету Дж.Вікліф (1320-1384) закликав до реформування церкви. На його думку, церква у цивільних справах повинна підпорядковуватися світській владі, мали бути скасовані індульгенції, запроваджувалася англійська мова у богослужіння. Після Столітньої війни (1337-1453) з Францією Британія втрачає володіння на території Франції (окрім двох островів Джерсі та Гернсі у протоці Ла-Манш). У 1455-1485 тривала династична війна за владу між Алою та Білою трояндами, тобто династіями Ланкастерів та Йорків, чиїми гербами були рози відповідного кольору. Ланкастерів підтримували великі землевласники. На боці Йорків було нове дворянство (джентрі) та бюргерство.

За часів династії Тюдорів (1485-1603) склався англійський абсолютизм. Приводом для церковної реформи стала відмова Ватикану затвердити розлучення Генріха VIII з Катериною Арагонською. У пошуку виходу з цієї ситуації у 1534 було проголошено незалежність англіканської церкви від Риму. У 1541 Ірландія стала першою британською колонією. За Марії Тюдор (1553-1558) тимчасово було відновлено католицьку ієрархію церкви. Однак вже за Єлизавети I (1558-1603) у 1559 парламент проголосив відновлення протестантизму у поміркованій формі англіканської церкви. Радикально налаштовані пуритани вимагали очищення церкви від всіх католицьких традицій. Ідеологічно англійські пуритани були близькими до кальвінізму. Вони склали основу громад "пілігримів", які емігрували до Північної Америки. Тим часом у В.Б. інтенсивно розвивалося товарно-грошове господарство. У 1571 у лондонському районі Сіті було відкрито біржу. Суперником В.Б. у конкуренції за європейське та світове панування залишалася католицька Іспанія. 1588 іспанський флот т.зв. "Велика ескадра", який готував висадку десанту у Британії з метою відродження католицизму, зазнав катастрофи. З того часу В.Б. стала господаркою морів та активно започаткувала процес колоніальної експансії. Її проявами було створення торговельних компаній: 1555 Московської, 1581 Левантійської, 1600 Ост-індської. Відбувався процес формування "британськості". Становлення англійської літературної мови пов'язано з творчістю У.Шекспіра (1564-1616).

Тридцятирічна загальноєвропейська війна 1618-1648 між католицькою та протестантською коаліціями негативно позначилася на соціально-

економічному становищі В.Б. Спроби зібрати кошти на війну загострили відносини королівської влади з парламентом. Намагання Карла I у 1630-1640 керувати країною без парламенту поглибили кризу, спровокувавши громадянську війну. Ідеологом та організатором збройної боротьби проти абсолютизму став Олівер Кромвель (1599-1658). На піку англійської буржуазної революції у січні 1649 було страчено короля Карла I. В.Б. тимчасово стала республікою, яка насправді була диктатурою Кромвеля, прикритою парламентом. 1659 син Кромвеля Ричард відмовився від статусу “протектора”. 1660 було відновлено монархію. Однак широкі соціальні прошарки британського суспільства вже не погоджувалися на відродження абсолютизму. 1679 парламент прийняв закон Habeas corpus, який гарантував недоторканність лідерів опозиції з партії вігів.

Внаслідок державного перевороту 1688 королем став Вільгельм III (1689-1702) Оранський. Підписавши 1689 “Білль про права” він фактично визнав встановлення конституційної (обмеженої) монархії. Завдяки цьому британські буржуазія та дворянство отримали реальний доступ до влади. Буржуазні відносини почали швидше розвиватися у британській північно-американській колонії. Конкуренція британських виробників з дешевшою індійською колоніальною продукцією стимулювала технічні інновації. У 18 ст. внаслідок успішної промислової революції у В. Б. розвивається індустріальна економіка. Британія стає “майстернею світу”. Однак домінуванням британських товарів були невдоволені колоністи Північної Америки.

4 липня 1776 Сполучені Штати оголосили незалежність від Британії. Після поразки у колоніальній війні В.Б. 1783 визнала незалежність США. Втім, ця подія не стала символом занепаду Британської імперії. Навпаки, Ірландія у 1801 позбавляється залишків автономії та стає органічною частиною В.Б. Серйозними залишаються соціальні протиріччя доби раннього індустріального розвитку. 1832 внаслідок успішної боротьби чартистів (профспілкового об’єднання британських робітників) було проведено парламентську реформу. Скасовано “гнилі містечка”, де за невеликої кількості виборців обиралися потрібні владі “джентльмени”, натомість у великих промислових містах створювалися нові виборчі округи. Зазначена реформа стала важливим кроком до парламентської демократії.

Панування британського флоту на морях та океанах сприяло у 19 ст. розквіту Британської імперії. 1833 британці скасували рабство у своїх колоніях. Стрімко збільшувалася територія Британської імперії: 1829 англійці поселилися у Австралії (головним чином це були каторжники), у 1834 англійці захопили Сінд, 1839 Аден, у 1840 Нову Зеландію, 1842 Південну Африку, у 1846 Кашмір, за результатами опіумної війни з Китаєм у 1842 В.Б. заволоділа Гонконгом (повернула Китаю лише 1997). Стрімка колоніальна експансія В.Б. загострила британсько-німецькі суперечності. Обидві сторони шукали союзників.

У 1904 р. В.Б. ініціювала створення “сердечної злагоди” (фр. “Антанта”) з Францією. Париж та Лондон погодили поділ спірних колоніальних територій у Африці та домовилися про союз проти Німеччини. Після приєднання до Антанти 1907 Росії у Європі загострилося протистояння.

Його результатом стала Перша світова війна (1914-1918). В.Б. за її підсумками опинилася серед переможців. Але соціально-економічні наслідки війни були негативними для В.Б. У 1924 перший лейбористський уряд В.Б. визнав Радянську Росію. Але 1927 консерватори після звинувачень більшовиків у підтримці травневого 1926 загального британського страйку перервали дипломатичні відносини з СРСР. Водночас британська еліта проводила курс, спрямований на замирення німецького фюрера А.Гітлера. 1935 В.Б. уклала військово-морську угоду з Німеччиною, яка отримала право мати флот, не перевищуючи чисельності 35% британського флоту. 1938 політика замирення Гітлера досягла апогею. У Мюнхені британський прем'єр-міністр Чемберлен погодився на розчленування Чехословаччини. З вересня 1939 В.Б. оголосила війну Німеччині, яка напала на Польщу. У травні 1940 англійці зазнали поразки під Дюнкерком. Британський уряд національної оборони очолив У.Черчілль.

У серпні 1941 США та В.Б. підписали Атлантичну хартію, яка створила основу для виникнення антифашистської коаліції Об'єднаних Націй. У червні 1944 з британської території на узбережжя Франції висадилися британсько-американські війська. Було відкрито другий фронт. 8 травня 1945 нацистська Німеччина капітулювала. Британія знову, як і після Першої світової війни, опинилася серед переможців. Однак зупинити розпад Британської імперії вже було неможливо. Утримання колоніальних володінь в умовах посилення національно-визвольної боротьби вже було нерентабельним. У 1947 було надано незалежність Індії та Пакистану. У 1948 В.Б. відмовилася від мандату на управління Палестиною. Під британським протекторатом залишаються геостратегічно важливі території на кшталт захопленого ще 1713 Гібралтару.

Досі В.Б. очолює Співдружність націй (до 1947 Британська Співдружність націй), яка об'єднує близько 60 незалежних держав, переважно колишніх британських колоній. Від 1945 В.Б. член ООН та постійний член Ради Безпеки ООН, від 1949 В.Б. член НАТО. 1952 вона провела перше випробування ядерної зброї. Від 1973 В.Б. є членом Європейського Співтовариства (від 1 листопада 1993 Європейського Союзу). В.Б. послідовно виступає проти формування федеративного Європейського Союзу, наполягаючи на його перетворенні на зону вільної торгівлі без спільних політичних наднаціональних амбіцій. З огляду на цю стратегію, В.Б. послідовно підтримує розширення Європейського Союзу на Схід, сподіваючись, що внаслідок збільшення впродовж 2004-2007 Євросоюзу до 27 країн-членів буде неможливо формувати європейську "наддержаву". Європейський скептицизм В.Б. проявляється у відмові замінити національну валюту фунт стерлінгів на спільну європейську грошову одиницю євро.

В.Б. – один із найважливіших партнерів України в Європі. Українсько-британські зв'язки мають давню історію. Дружиною Володимира Мономаха була дочка англійського короля Гіта, з нею у Києві з'явилися перші англійці. У 12 ст. в Києві був шотландський монастир та церква. У 15 ст. через Литву Балтійським морем до В.Б. експортувалося зерно, вирощене на українських чорноземах. У 17 ст. в Гарварді навчався Юрій Немирич.

1648 Кромвель та Б.Хмельницький обмінялися дипломатичними листами. П.Орлик у пошуку союзників для боротьби проти Петра Першого контактував з багатьма британськими політиками. Чимало українців взяло участь у Кримській війні 1853-1856, за підсумками якої Британська імперія захистила свої близькосхідні володіння від експансії Російської імперії. 1869 в Одесі за участі британського капіталу створено “Новоросійське товариство кам’яновугільного виробництва”. 1872 англієць Дж. Юз заснував поселення Юзівка (Донецьк), створивши основи вугільної галузі. У Дрогобичі британський капітал був задіяний у нафтовидобутку. Інтенсивними стали й українсько-британські культурні контакти. М.Драгоманов та І.Франко листувалися з британськими слов’янознавцями. Твори Т.Шевченка англійською перекладала Е.-Л.Войнич. Наприкінці 19 ст. у Манчестері виникла перша українська громада в Британії. 1929 створено “Український клуб”. У 1930 Л.Макогін створив “Українське бюро” у Лондоні. У 1932-1934 видавався інформаційний бюлетень про Україну (The Investigator), висвітлювалися трагічні факти голодомору у радянській Україні. Однак зацікавлення В.Б. у експорті промислових товарів до СРСР за часів індустріалізації обумовлювало нехтування цією трагедією з боку більшості представників британської еліти.

Масова українська міграція з’являється у В.Б. після Другої світової війни. Тут опинилися колишні вояки дивізії “Галичина” та майже 25 тис. колишніх українських оstarбайтерів. 1947 створено “Союз українців Британії”. 1949 виникає “Об’єднання українців у В.Б.” 1948 ОУН(б) видавала часопис “The Ukrainian Review”. Від 1948 діє філіал Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). 1968 освячено кафедральний собор УАПЦ у Лондоні. Загалом у Британії діє 14 українських парафій, 16 церков, 14 священників УАПЦ. Від 1957 діяли українські суботні школи. 1966 їх було 43, а у 1991 лише 16. 1979 у Лондоні засновано філіал Римського українського католицького університету. У Лондоні функціонують музеї Т.Шевченка та С.Бандери. Впродовж 1970-1991 українську мову та літературу викладали факультативно при школі славістики та східноєвропейських студій Лондонського університету. Від 1991 при цьому університеті за ініціативи П.Яцика викладається курс історії України. За різними даними легально у В.Б. живуть від 20 до 35 тис. етнічних українців. У другому поколінні вже відбувається інтенсивна асиміляція.

Першим британським прем’єр-міністром, який побував в Україні, був У.Черчилль, який у лютому 1945 р. брав участь у Ялтинській конференції лідерів антигітлерівської коаліції (2005 у Лівадійському палаці відкрито музей цієї зустрічі). У липні 1990 в рамках “Місячника культури Британії” в Україні з візитом побувала прем’єр-міністр В.Б. М.Тетчер. Дипломатичні відносини України з В.Б. були встановлені 10 січня 1992. З 1992 веде регулярне радіомовлення “Українська служба Бі-Бі-Сі”. В Україні від 1992 діє “Британська рада”. У 1996 в Києві побував прем’єр-міністр В.Б. Дж.Мейджор. Регулярно з візитами у В.Б. були президенти Л.Кравчук, Л.Кучма та В.Ющенко. Британський капітал залишався невдоволеним інвестиційно-правовим станом України. Після “помаранчевої революції”

В.Б. активно підтримує демократичні процеси в Україні. В.Б. виступає за надання Україні Плану дій щодо набуття членства в НАТО. Крім того, В.Б. вітала ідею асоційованого членства України в Європейському Союзі.

Літ.: Горбик В.О. Британія: суперечності і проблеми. – К., 1980; Зверева Г. И. История Шотландии. – М., 1987; Краткая история Англии. – Минск, 2003; Матвеев В.А. Британія: вчера и сегодня. – М., 1989; Покальчук Ю. Українці у Великій Британії. – Львів, 1999; Кучменко Е.М. Ірландія і Ольстерська проблема. – К., 2000; Маккормак Дж. Історія Ірландії. – К., 2006.

А.Ю.Мartiнов.

ВЕЛИКА ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ 1941–1945 – війна СРСР з нацистською Німеччиною та її союзниками – Італією, Румунією, Угорщиною, Словаччиною, Фінляндією. Почалася 22 червня 1941 вторгненням на територію СРСР німецьких військ груп армій “Північ”, “Центр” і “Південь”, що загалом налічували 190 дивізій і 20 бригад, у яких було 5088 тис. солдатів і офіцерів, понад 47 тис. гармат і мінометів, 4,4 тис. танків та штурмових гармат, до 4,4 тис. літаків, за підтримки 190 бойових кораблів. Відповідно до плану бойових дій, СРСР мав бути розгромлений у швидкоплинній, “блискавичній війні”, яка мала на меті: 1) знищення Радянського Союзу як оплоту комунізму й основної перешкоди у здобутті світового панування гітлерівської Німеччини; 2) колонізацію та експлуатацію його територій, передусім сировинних і продовольчих ресурсів України; 3) поневолення та знищення населення, зарахованого нацистами до “неповноцінної раси”. Перший удар агресора прийняли на себе війська, що були зосереджені поблизу кордону: 186 дивізій (2 700 000 тис. осіб), на озброєнні яких було 39,4 тис. гармат і мінометів, 11 тис. танків і 9,1 тис. літаків.

Радянські війська виявилися не готовими до організованого ефективного опору і почали відразу ж відступати, зазнаючи великих втрат. Основною причиною цього були прорахунки і злочинні дії Й. Сталіна, що проявилися у масовому усуненні з армії напередодні війни досвідчених командних кадрів, ігноруванні можливості нападу Німеччини у 1941 тощо. Німецькі війська за лічені дні пробилися до Ленінграда (нині м. Санкт-Петербург), взявши його у блокаду, зайняли територію республік Прибалтики, Білорусь, Молдову. Запеклого характеру набули у перший тиждень війни бої в українському прикордонні. 23-29 червня під Дубно, Луцьком, Ровно (нині м.Рівне) відбулася зустрічна танкова битва між 1-м танковим угрупованням противника і мотомеханізованими корпусами Південно-Західного фронту. У липні в запеклих боях радянські війська під Смоленськом (нині місто в РФ) зірвали спробу гітлерівців захопити Москву. Від 11 липня по 26 вересня тривала Київська оборонна операція 1941. В районі Києва, як і на Кіровоградщині, у ворожому оточенні загинули 6 радянських армій. У